

Agata Walczak-Niewiadomska

Katedra Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej
Uniwersytet Łódzki
e-mail: awniewiadomska@uni.lodz.pl

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

[Rola pracowników książki w procesie transferu kulturowego na przełomie XX/XXI wieku na przykładzie biogramów publikowanych w *Słowniku pracowników książki polskiej*¹

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/0860-7435.21.04>

ABSTRAKT: Książka jest narzędziem transferu kulturowego, pomagającym dzieciom i osobom dorosłym w różnych sytuacjach życiowych (nauka, czas wolny). Za nią stoją ludzie, wydawcy, drukarze, bibliotekarze, którzy kształtują kulturę na różnych poziomach (lokalnym, regionalnym, krajowym, międzynarodowym). Instytucje książki odgrywają znaczącą rolę w procesie transferu kultury – międzypokoleniowym i międzykulturowym. W artykule przedstawione zostały działania Pracowni *Słownika pracowników książki polskiej* na rzecz rejestracji biograficznej osób związanych z procesem tworzenia, rozpowszechniania oraz gromadzenia druków w Polsce.

SŁOWA KLUCZOWE: słowniki biograficzne, bibliologia i informatologia, historia książki, biblioteki

¹ Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016.

Rola pracowników książki w procesie...

Książka jako forma przekazu treści podlegała ciągłym zmianom na przestrzeni wieków, lecz jej wartość, bez względu na sposób zapisu informacji (rękopis, forma drukowana lub cyfrowa), pozostała niezmienna. Znaczenie książki w procesie transferu kulturowego jest bezsprzeczne, nie będzie więc przesady w stwierdzeniu, że bez niej kultura nie mogłaby się swobodnie rozwijać, tak jak to miało miejsce do tej pory.

Aby dzieło stworzone przez autora mogło ujrzeć światło dzienne i dzięki temu trafić do rzeszy zainteresowanych tematem osób, potrzebny jest najczęściej sztab ludzi, których zadaniem jest profesjonalne nadanie książce odpowiedniego wyglądu, opublikowanie jej, a następnie kolportaż poprzez odpowiednie instytucje. Do czytelnika dociera „efekt końcowy” pod postacią gotowej publikacji, a w jego świadomości na dłużej pozostaje z reguły nazwisko autora, redaktora i ewentualnie tłumacza. Pozostali, czyli wydawcy, ilustratorzy, drukarze oraz introligatorzy odgrywają w poczuciu odbiorcy przekazu rolę drugoplanową. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie profilu działalności prowadzonej w Pracowni *Słownika pracowników książki polskiej* poprzez przypomnienie sylwetek osób związanych z poszczególnymi grupami zawodowymi pracującymi na rzecz książki.

Twórcom *Słownika pracowników książki polskiej* (dalej *SPKP*) od 40 już lat przyświeca idea przybliżania zainteresowanym sylwetek osób związanych ze wspomnianą „niewidoczną” sferą powstawania książki (uwzględniając dodatkowo bibliotekarzy, bibliofilów i właścicieli księgozbiorów). Jego pierwszy tom („podstawowy”) ukazał się w 1972 r., do dziś wydano jeszcze trzy suplementy (1986, 2000, 2010), a czwarty jest w trakcie opracowania. Od wielu lat *Słownik* służy badaczom, zwłaszcza bibliologom, bibliotekoznawcom, historykom kultury i literatury, bibliofilom i bibliotekarzom w pracy naukowej i dydaktycznej, także w działalności zawodowej i kolekcjonerskiej. Korzystają z niego również studenci, doktoranci i wszyscy zainteresowani biografią i dorobkiem osób związanych z produkcją, zdobieniem, gromadzeniem i udostępnianiem książek, z historią i rozwojem bibliotek.

Pierwsze prace pod kierunkiem wybitnego księgoznawcy Adama Łysakowskiego (1895–1952) rozpoczęto w Państwowym Instytucie Książki w Łodzi, gdzie w latach 1946–1949 powstawała pierwsza kartoteka materiałów bibliograficznych. Po rozwiązaniu Instytutu prace prowadziły niezależnie od siebie Biblioteki Uniwersyteckie w Krakowie, Toruniu, Łodzi i Wrocławiu, dopiero od 1954 r. do wspólnego opracowania *Słownika* Rada Główna Szkolnictwa Wyższego powołała zespoły naukowe sześciu bibliotek, dodając do wymienionych wyżej placówki z Poznania i Warszawy, a także Bibliotekę Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i Uniwersytetu Marii Curie-Skłodow-

skiej w Lublinie (Świerkowski, 1957, s. 17–18). W roku 1958 ukazał się zeszyt próbny pod redakcją pierwszego redaktora naczelnego – Ksawerego Świerkowskiego, a także ustanowiono Bibliotekę Uniwersytecką w Łodzi głównym ośrodkiem prac nad wydawnictwem, lokując w jej murach Redakcję, warsztat naukowy i Archiwum. W 1972 r. ukazał się *Słownik pracowników książki polskiej*, tom podstawowy, zawierający ok. 550 biogramów. Redakcja pracując nad suplementem zaplanowała uzupełnienie kolejnych biogramów o indeks krzyżowy obejmujący hasła z obu tomów (został on wydany w 1986 r.). Od 1992 r. siedzibą Redakcji *Słownika* stała się Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego, w której utworzono Pracownię SPKP prowadzoną przez prof. dr hab. Hannę Tadeusiewicz (redaktor naczelną powołaną w tym samym roku). W nowej siedzibie poza materiałami przygotowywanymi do kolejnego suplementu (wyd. w 2000 r.) znalazł się warsztat: kartoteki wykorzystanych źródeł i biobibliograficzne, materiały dokumentacyjne i fotograficzne, które utworzyły archiwum *Słownika*, kartoteki autorów i redaktorów hasel. Rok 2010 przyniósł Pracowni kolejne zmiany, związane z opublikowaniem *Suplementu 3*, a także powołaniem dr Magdaleny Rzadkowolskiej na stanowisko kierownika Pracowni i redaktor naczelnej. Od 2012 r. prowadzone są prace nad przygotowaniem *Suplementu 4* dzięki pozyskanemu z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki grantowi (projekt „Słownik pracowników książki polskiej. Suplement 4” realizowany w latach 2012–2016). Od października 2014 r. Pracownia wraz z archiwum SPKP mieści się w nowym budynku Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego, pozostając nadal w strukturze Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej. Historia i działalność Pracowni, a wraz z nią losy kolejno wydawanych tomów, zostały szczegółowo opisane przez członków zespołu (m. in. Treichel, 1985; Tadeusiewicz, 1993; Tadeusiewicz & Rzadkowolska & Walczak-Niewiadomska, 2011).

Wspomniane archiwum *Słownika* tworzą m. in. teczki (pierwsza z nich jest datowana na 1958 rok), zawierające nieuporządkowane dokumenty. Wypełnia je korespondencja redakcji kolejnych tomów z autorami biogramów, listy wymieniane między członkami redakcji zlokalizowanych w kilku miastach Polski w początkowych latach prac nad głównym tomem publikacji. Odnaleźć tam można również sprawozdania z zebrań redakcji, umowy, instrukcje redakcyjne i inne materiały dotyczące metod pracy nad *Słownikiem*, rękopisy biogramów nadsyłanych przez autorów. Niezwykle cenne są teksty, które zostały niegdyś odrzucone z różnych powodów (znajdują się w teczkach pod nazwą „Selekcja”), ale mogą być jeszcze wykorzystane w kolejnym suplementcie.

Rola pracowników książki w procesie...

Ważną częścią archiwum Pracowni są bogate kartoteki osobowe zawierające informacje bibliograficzne. Materiały te są niedocenionym dotychczas źródłem badań i nie są należycie wykorzystywane. Dostęp do teczek do tej pory był utrudniony, na co wpływ miał brak aparatu pomocniczo-wyszukiawczego. Pozyskanie grantu z NPRH pozwoliło redakcji na opracowanie zgromadzonych w Pracowni dokumentów i materiałów, a także docelowe wydanie inwentarza zasobów drukiem. Z dotychczas wydanych tomów udostępniony w wersji elektronicznej został *Suplement 2*, który umieszczono na serwerze Bibliologicznej Biblioteki Cyfrowej (*Bibliologiczna Biblioteka Cyfrowa*).

Podczas pracy nad kolejnymi tomami *Słownika pracowników książki polskiej* powstawały artykuły i komunikaty prasowe jako naturalny element rozwoju badań nad biografistyką księgoznawczą, a także jako część promocji wydawnictwa. Gdy przygotowywano tom podstawowy kierująca zespołem dr Irena Treichel ogłaszała sprawozdania redakcji *Słownika* (1965a), zamieszczała na łamach „Bibliotekarza” i „Przekroju” apele o nadsyłanie materiałów (1965b, 1965c, 1965d). Po jego wydaniu zaprezentowała osiągnięcia zespołu redakcyjnego i opisała przebieg prac w kilku artykułach (1973, 1985). Podobnie czyniła H. Tadeusiewicz pisząc o znaczeniu w *Słownika* dla rozwoju polskiej nauki oraz informując o postępie prac nad kolejnymi ukazującymi się częściami *Słownika* (1994).

Słownik dzięki bogactwu informacji biograficznych dotyczących wielu dotychczas zapomnianych ludzi książki stał się szybko jednym z najważniejszych źródeł do badań historycznych, prowadzonych zarówno przez środowisko łódzkie związane blisko z Pracownią SPKP, ale też naukowców z całej Polski reprezentujących nauki humanistyczne i społeczne. Na podstawie danych zaczerpniętych z łódzkiego wydawnictwa I. Treichel i H. Tadeusiewicz ogłosiły na łamach „Listów Bibliofilskich”, periodyku Łódzkiego Towarzystwa Przyjaciół Książki, artykuł *Łódź i region łódzki w „Słowniku pracowników książki polskiej” (Warszawa – Łódź 1972)* (1974). I. Treichel, w oparciu o kartoteki biograficzne Pracowni *Słownika*, rozszerzone o kwerendy i zapytania kierowane do różnych środowisk, podjęła pracę nad przygotowaniem listy strat osobowych poniesionych przez polskie księgarstwo w latach II wojny światowej. Śmierć autorki w 1987 r. przerwała prowadzone badania, które doprowadziła do końca i ogłosiła drukiem pięć lat później H. Tadeusiewicz (1993). Biogramy zamieszczone w *Słowniku pracowników książki polskiej* były jednym ze źródeł wykorzystanych przez Marię Rutowską do zestawienia listy strat osobowych polskiego bibliotekarstwa w latach II wojny światowej (1981). Innym przykładem wykorzystania źródeł *Słownika* jest szereg tekstów autorstwa H. Tadeusiewicz, m. in. „*Ludzie książki*” *Gdańska w „Słowniku pracowników książki polskiej”* (1995/1996), *Łódź*

i region łódzki w „Suplemencie” do „Słownika pracowników książki polskiej” (Warszawa–Łódź 1986) (2000), Rola lekarzy w dziejach książki w Krakowie i we Lwowie od XV do XX wieku (2001), Udział lekarzy w rozwoju książki i bibliotek w Polsce (1999).

Materiały biograficzne zawarte w *Słowniku pracowników książki polskiej* często stanowiły materiał wyjściowy dla prowadzenia dalszych, szerzej ujętych, prac badawczych. Ilustruje to m. in.: publikacja z zakresu historii drukarstwa Marii Pawłowiczowej *Drukarnia Chowańców w Stanisławowie na tle rozwoju typografii w Stanisławowie* (2006), dzieje biblioteki szkolnej w Pińczowie (Poletek), a także prace dyplomowe i magisterskie wykonane w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UŁ.

Poza badaczami książki, na kolejne tomy *Słownika* licznie powołują się też historycy, m. in. w cyklu artykułów Adriana Uljasza poświęconych polskim ewangelikom ogłaszanych w piśmie „Jednota” i na stronie internetowej parafii Ewangelicko-Augsburskiej św. Trójcy w Lublinie. Tadeusz Swat opisując dzieje reformacji w Węgrowie na Podlasiu także sięgnął do *SPKP*, by wspomnieć działalność drukarni arińskiej założonej tam przez Jana Kiszkę (1991). Do innych przykładów wykorzystania tomów *Słownika* można zaliczyć również artykuł Marka Sroki (*The destruction of Jewish libraries and archives in Cracow during World War II*) (2003).

Adaptacja książki i ludzi zaangażowanych w jej tworzenie może mieć wiele wymiarów i znaczeń biorąc pod uwagę ich rolę w procesie transferu kulturowego. *Słownik*, dzięki swej misji prezentowania życiorysów ludzi w różny sposób związanych z procesem tworzenia i wykorzystywania druków, stanowi ciekawą płaszczyznę do rozważań uwzględniających kontekst historyczny i społeczny. Autorka postanowiła przyjrzeć się wspomnianej wielowymiarowości wyznaczając kilka obszarów zainteresowań.

Pierwszym z nich jest refleksja dotycząca odzwierciedlenia na kartach *Słownika* zmian zachodzących na rynku książki wpływających pośrednio również na zawartość wydawnictw biograficznych oraz ich adaptację do potrzeb czasów. Podczas pracy nad wstępną selekcją materiału biograficznego, a następnie nad notami biograficznymi ludzi książki, nieustannie nasuwa się pytanie, jakim przekształceniom podlega ciągle rynek książki i związanych z nim technologii, a w związku z tym, w jaki sposób proces ten zostaje uwidoczniony na kartach naszego wydawnictwa. Najłatwiej zauważalna w tym kontekście jest liczba reprezentantów zawodów odchodzących powoli do przeszłości, a jeszcze do niedawna uważanych za niezbędne do prawidłowego funkcjonowania obiegu książki w społeczeństwie – mowa o introligatorach i drukarzach. Wskutek wszechobecnej technicyzacji wspomniane profesje

Rola pracowników książki w procesie...

stają się elitarne i coraz częściej postrzegane są jako zajęcia służące wąskiej grupie klientów (introligatora wiąże się już bardziej z bibliofilstwem i pojęciem „pięknej książki”). W skład najnowszego, obecnie opracowywanego suplementu *Słownika* wchodzi 4 biogramy introligatorów, 1 typografa, a także 10 drukarzy (XIX/XX w.) i 1 dyrektora drukarni. Dla porównania, indeks obejmujący zawartość tomu podstawowego SPKP i pierwszego suplementu wykazuje ponad 300 odwołań do introligatorni funkcjonujących w 78 miejscowościach na terenie Polski i za granicą w okresie XIII–XX wieku.

Drugim aspektem rozważań jest rola książki i prasy w upowszechnianiu polskiej kultury poza granicami kraju. W ciągu kilkudziesięciu lat pracy nad *Słownikiem* wiele miejsca poświęcono ludziom zaangażowanym w polityczne dzieje naszego państwa, obfitujące w okresy okupacji i próby wybitcia się na niepodległość. Szczególnie ważne, z naszego punktu widzenia, są losy osób związanych z szerzeniem kultury polskiej za granicą, reprezentujących różne formy aktywności i różne zawody. W *SPKP* odnajdziemy wiele biogramów postaci zasłużonych dla Polski, działających na emigracji w różnych momentach historii. Warto w tym miejscu wspomnieć o uczestnikach wielkich ruchów emigracyjnych, których przyczyną były ważne, z punktu widzenia suwerenności kraju, wydarzenia – powstanie listopadowe, powstanie styczniowe, I i II wojna światowa. Odpływ ludności z terenów polskich związany z kolejnymi zrywami niepodległościowymi odbił się na kondycji kraju, przenosząc jednocześnie polityczne i kulturalne ośrodki myśli poza granice, koncentrując się na działalności we Francji, Anglii i innych krajach świata. Wśród nich byli wydawcy i drukarze, ale też księgarze, ilustratorzy, litografowie, zecerzy i introligatorzy. Pamięć o polskiej kulturze i tradycjach kultywowana była z zaangażowaniem przez bibliotekarzy opiekujących się zbiorami o szczególnym znaczeniu dla Polski, ale też przez kolekcjonerów wszelkich dokumentów, np. rękopisów, map, ekslibrisów. Polacy emigrując często wiązali resztę swego życia zawodowego z nowym środowiskiem, osiągając przy tym sukces w wybranej dziedzinie działalności. Poza Francją i Wielką Brytanią rodacy osiedlali się chętnie w Wiedniu, Berlinie, Rumunii, Szwajcarii, Włoszech oraz w krajach skandynawskich, m. in. Szwecji. Od XIX w. z przyczyn politycznych i ekonomicznych na miejsce zamieszkania wybierali Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, a także kraje Ameryki Południowej (Argentynę, Brazylię i Chile).

Analiza treści biogramów opublikowanych w *Słowniku* stanowi odwzorowanie największych w dziejach Polski ruchów emigracyjnych. Jeden z nich, zwany Wielką Emigracją, towarzyszył powstaniu listopadowemu 1831 r. i spowodował wyjazd wielu wybitnych przedstawicieli arystokracji, inteligencji i rzemiosła z pozostających pod zaborami terenów polskich. Ilustrują to biogramy m. in. Adama Tomasza Chłędowskiego (1790–1855) (*SPKP*, 1972, s. 113), przed 1831 r.

bibliotekarza w Bibliotece Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim, następnie księgarza w Paryżu, poety Seweryna Goszczyńskiego (1801–1876) (Tamże, s. 282), opiekującego się biblioteką Szkoły Polskiej w Batignolles w Paryżu w latach 1852–1860, a także drukarza Aleksandra Rypińskiego (1811–po 1886) (Tamże, s. 777–778), który w latach 1852–1857 był właścicielem księgarni i Drukarni Polskiej w Londynie (wydawał m. in. publikacje Towarzystwa Literackiego Przyjaciół Polski w Londynie).

Utworzenie prężnie działających ośrodków kultury polskiej na emigracji, zwłaszcza w Paryżu, było zasługą grupy wybitnych przedstawicieli arystokracji i inteligencji, na czele z Adamem Jerzym Czartoryskim (1770–1861) (Tamże, s. 144–145), skupiających swoje działania wokół założonych w tym czasie w Paryżu placówek – m. in. Biblioteki Polskiej i Szkoły Polskiej w Batignolles. Na rzecz rozwoju obu placówek pracowało wiele osób, przede wszystkim na stanowiskach bibliotekarzy, przyczyniając się wydatnie do powiększania księgozbiorów (Ksawery Franciszek Godebski (1801–1869) (Tamże, s. 273), Joachim Lelewel (1786–1861) (Tamże, s. 504–505)). Warto przypomnieć w tym miejscu działalność Władysława Mickiewicza (1838–1926) (Tamże, s. 588–589) na rzecz Biblioteki Polskiej, w l. 1865–1889 właściciela Księgarni Luksemburskiej, od 1899 r. dyrektora placówki. Z jego inicjatywy bibliotekę w 1909 r. przebudowano, a także poszerzono o Muzeum Mickiewiczowskie. Podobnie działo się na fali tzw. Młodej Emigracji, powstałej po upadku powstania styczniowego w 1863 r., kiedy dzięki zabiegom Władysława Platera (1808–1889) (Tamże, s. 690–691) utworzone zostało w 1870 r. Muzeum Narodowe Polskie wraz z Biblioteką. Na przestrzeni lat placówką opiekował się m. in. Stefan Żeromski (1864–1925) (Tamże, s. 1033–1034).

Kłęska powstania 1863 r. skłoniła też przedstawicieli innych zawodów do opuszczenia terenów kraju. W grupie tej byli rysownicy i ilustratorzy, z Michałem Elwiro Andriollim (1836–1893) (Tamże, s. 12–13) na czele, wydawcy i nakładcy (np. ks. Józef Dąbrowski (1842–1903) (Tamże, s. 163), od 1883 r. wydający w amerykańskim Detroit książki i czasopisma na potrzeby Seminarium Polskiego), drukarze (np. Jan Darosław Amborski (1838–1905) (Tamże, s. 8)) oraz bibliografowie (np. Gustaw Pawłowski (1842–1913) (Tamże, s. 666), członek Rządu Narodowego podczas powstania, nauczyciel, autor katalogów i publikacji bibliograficznych).

Wydana przez Jana Marcina Bansemiera (1802–1840) (Tamże, s. 31) w 1836 r. w Londynie *Maria A. Malczewskiego* była pierwszym polskim drukiem opublikowanym w Anglii. Ten działacz Wielkiej Emigracji zapoczątkował też wydawanie polskich druków kartograficznych od atlasu Polski pt. *Atlas containing the political changes that country has experienced during the*

Rola pracowników książki w procesie...

last sixty years from 1772 to the present time (1837). Również w Londynie przebywał od 1860 r. Jan Bogumil Naake-Nakęski (1836–1899) (Tamże, s. 618), który zasłynął odnalezieniem jednego z najstarszych egzemplarzy *Bogurodzicy* (druk J. Hallera we wstępie do tzw. Statutu Łaskiego z 1506 r.) podczas porządkowania i katalogowania działu polskiego w Bibliotece British Museum. Z Wiedniem wiele lat życia związał Józef Maksymilian Ossoliński (1748–1826) (Tamże, s. 650–651), bibliotekarz i właściciel księgozbioru, znany jako założyciel Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Od 1809 r. do śmierci pozostawał na stanowisku prefekta Biblioteki Nadwornej cesarza Franciszka I w Wiedniu. Prywatna kolekcja Ossolińskiego stała się warsztatem naukowym dla uczonych, z jej zasobów korzystał m. in. Samuel Bogumil Linde (1771–1847) (Tamże, s. 517–518). Jeden z największych polskich bibliofilów i kolekcjonerów ekslibrisów Kazimierz Reychman (1882–1936) (Tamże, s. 752) tworzył swoje zbiory przebywając na placówce dyplomatycznej w Brazylii po I wojnie światowej. Zgromadził m. in. ponad 6 tys. ekslibrisów polskich, z czego 1/3 pochodziła z XVI–XVIII w., ponadto zebrał bogaty zbiór zabytkowych opraw polskich.

Działalność ludzi książki na rzecz Polonii amerykańskiej była również nie do przecenienia. Wielu z nich wydawało książki i periodyki, dzięki którym kontynuowano tradycje języka i kultywowano historię państwa polskiego; inni przyczynili się do założenia i rozwoju księgozbiorów. Był to m. in. Jan Józef Chrzanowski (1867–1933) (Tamże, s. 126), mieszkający w Chicago redaktor, księgarz i nakładca, który był bibliotekarzem Związku Narodowego Polskiego oraz prezesem Polish National Publishing Company, firmy wydającej polskie podręczniki szkolne i czasopismo „Dziennik Narodowy”. Z kolei Mieczysław Haiman (1888–1949) (Tamże, s. 311), dziennikarz i historyk Polonii amerykańskiej, pomógł utworzyć przy Bibliotece Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego w Chicago Archiwum i Muzeum, których zbiory stanowiły podwaliny funkcjonującego do dziś Muzeum Polskiego w Ameryce.

Losy pokolenia urodzonego na przelomie XIX i XX w. złożyły się na kolejną wielką emigrację wywołaną przez II wojnę światową. Wśród osób, których rozkwit zawodowy przypadł na 20-lecie międzywojenne byli m. in. Antoni Borman i Mieczysław Grydzewski, Jerzy Giedroyc, Stanisław Gliwa, Janina Harasowska, Zofia Hertz, Bohdan Jeżewski, Tadeusz Piotrowski, Franciszka Themerson i jej mąż Stefan (*SPKP*, 2010, s. 27–28, 101, 82–83, 83–84, 105–106, 107, 121–122, 224–225, 279–280, 280–281). Najmłodszy w tej grupie był Zdzisław Jagodziński (rocznik 1927), wówczas uczeń Liceum Krzemienieckiego (Tamże, s. 115–116). Wybuch II wojny światowej sprawił, że uczestniczyli oni w kampanii wrześniowej 1939 roku. Niektórzy znaleźli się na kresach wschodnich po ataku wojsk radzieckich na Polskę, zostali areszto-

wani i wywiezieni w głąb ZSRR m. in. do Kazachstanu. Udało im się dotrzeć do armii polskiej organizowanej przez gen. Władysława Andersa i przejść z nią szlak bojowy przez Bliski Wschód do Włoch. Wielu z nich było zaangażowanych w Referacie Kultury i Prasy 2. Korpusu Polskiego. Inni po agresji hitlerowskiej na Polskę, obawiając się aresztowania opuścili kraj, przez Rumunię i Francję (lub Portugalię) przedostali się do Wielkiej Brytanii, gdzie zaciągali się do służby wojskowej lub pracowali na rzecz polskiego rządu. Po zakończeniu działań wojennych i demobilizacji nie widzieli dla siebie miejsca w kraju rządzonym przez komunistyczne władze i pozostali na emigracji. Jako miejsce swojego osiedlenia wybierali przede wszystkim Wielką Brytanię, głównie Londyn, który szybko stał się, obok paru innych miast brytyjskich, centrum życia emigracyjnej polskiej książki. Powojenne pola ich działań obejmowały działalność wydawniczą, sztukę książki, pracę bibliotekarską i bibliograficzną, promocję polskiej twórczości na emigracji, kolekcjonerstwo druków.

Wśród biogramów regularnie pojawiają się przedstawiciele bibliotek – zarówno pracownicy niższego szczebla, jak i kierownicy działów oraz dyrektorzy – reprezentujący niemal każdy typ księżnicy. Zawód ten zasługuje na uwzględnienie w niniejszych rozważaniach biorąc pod uwagę rolę, jaką bibliotekarze odgrywają pośrednicząc między wytworami kultury a współczesnym odbiorcą. Obecnie, w większym niż dotychczas stopniu, rozszerzyło się pole działalności bibliotek. Z jednej strony spowodowane to zostało coraz bardziej widocznym w codzienności użyciu technologii, a co za tym idzie, postępującymi wymaganiami odbiorców przekazu informacji. Z drugiej zaś same biblioteki widząc szansę na swój rozwój i możliwości wyjścia naprzeciw oczekiwaniom czytelników zaczęły wprowadzać nowoczesne formy transferu kultury. Środek ciężkości i różnorodność działań przedsięwziętych w tym zakresie nie są identyczne biorąc pod uwagę typ placówki. Inną formę przekazu wybiorą biblioteki naukowe (akademickie) kierując usługi do osób dorosłych (studentów i pracowników uczelni), jeszcze inną zastosują, zgodnie z wymaganiami uczniów, studentów i nauczycieli, biblioteki pedagogiczne. Będą one też akcentować nieco inne aspekty podejmowanego tematu.

Największe pole do popisu niezmiennie posiadają biblioteki publiczne. Placówki służące od dawna kilku podstawowym grupom użytkowników (dzieci, młodzież, dorośli), w ostatnich kilkunastu latach w Polsce podlegają trendom poszerzania i uszczegółowienia usług pod kątem potrzeb nowych grup, np. niemowląt i ich rodziców, imigrantów, seniorów itp. Sprawną organizację i jakość prowadzonych zajęć znacznie ułatwiają inicjatywy podejmowane na szczeblu rządowym i pozarządowym, co przejawia się m. in. w liczbie dostępnych źródeł finansowania (poza programami Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w tym Biblioteką+ realizowaną przez Instytut

Rola pracowników książki w procesie...

Książki, biblioteki publiczne mają coraz większe możliwości pozyskania funduszy dzięki współpracy z organizacjami pozarządowymi, m. in. Fundacją Rozwoju Dzieci im. J. A. Komeńskiego, Fundacją Ośrodka KARTA, Towarzystwem Inicjatyw Twórczych „e”, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Fundacją Nowe Media, Fundacją Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Fundacją Wspomagania Wsi oraz Fundacją Volunteers for Sport), ale też źródeł materiałów metodycznych i merytorycznych wspierających bibliotekarzy od początku prac nad projektem. W dobrej sytuacji pozostają biblioteki małe (wiejskie, gminne, w miejscowościach do 50 tys. mieszkańców), które objęte zostały działaniem Programu Rozwoju Bibliotek (<http://www.biblioteki.org/>) – przedsięwzięcia kierowanego przez Fundację Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, a powołanego do życia dzięki Fundacji Billa i Melindy Gates oraz Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności. Dzięki udziałowi w PRB biblioteki otrzymują od 2009 r. wsparcie w postaci sprzętu komputerowego, grantów na realizację projektów, szkoleń, usprawnienia przepływu informacji dzięki funkcjonowaniu serwisu internetowego (strona główna PRB, ale też portal LABiB) i systematycznie powiększanej bazy dobrych praktyk z gotowymi pomysłami na aktywność biblioteczną. W ramach PRB organizowany jest w Warszawie co roku Kongres Bibliotek Publicznych, gromadzący w ciągu kilku dni rzesze bibliotekarzy i specjalistów zainteresowanych stanem bibliotekarstwa polskiego, a zarazem szukających inspiracji do własnej pracy.

Do najbardziej popularnych w ostatnim czasie form działalności biblioteki publicznej można zaliczyć spotkania autorskie, wystawy poświęcone pisarzom i konkretnym publikacjom, kluby dyskusyjne oraz szkolenia rozwijające umiejętności informatyczne, ekonomiczne, a także dostarczające wiedzy w zakresie historii, zdrowia i postaw obywatelskich. Upowszechniają się projekty międzypokoleniowe, służące zaangażowaniu więcej niż jednego pokolenia we wspólne działanie na rzecz kultury i dziedzictwa środowiska lokalnego oraz regionu. Gotowe ramy działalności bibliotek wyznaczają ogłaszane regularnie przez PRB programy. Wśród najbardziej popularnych można wymienić: „kierunek: biblioteka” (stworzenie systemu identyfikacji wizualnej), „O finansach... w bibliotece” (zwiększenie u osób powyżej 50. roku życia, mieszkających na terenach wiejskich i w małych miastach, umiejętności niezbędnych do poruszania się w świecie finansów oraz korzystania z bankowości elektronicznej), „Wielokulturowość – jestem na tak!” (prowadzenie zajęć uwrażliwiających na trudną sytuację emigrantów czy uchodźców, uczących tolerancji i zrozumienia dla różnych kultur i obyczajów), „Kurs na angielski” (bezpłatna nauka języka angielskiego) oraz „MegaMatma uczy w bibliotece” (projekt prowadzony we współpracy z firmą MegaWiedza, która oferuje bibliotekom bezpłatny dostęp do serwisu MegaMatma.pl w ograniczonym okresie).

W szczególnej sytuacji pozostają biblioteki publiczne dla dzieci i młodzieży, które realizując swoją misję starają się zaszcześcić w młodych czytelnikach miłość do książki i literatury, stanowiąc uzupełnienie (choć w wielu przypadkach wypełnienie) pracy biblioteki szkolnej. Z satysfakcją obserwowane są zmiany zachodzące w panoramie polskich księżnic – architekturze, kolekcjach i różnorodności zajęć kierowanych do każdej z grup wiekowych, włączając nawet niemowlęta. Obok nowatorskich inicjatyw, których celem jest przyciągnięcie młodego czytelnika do książki (np. turnieje gier komputerowych i planszowych), biblioteki rozwijają szeroką działalność promującą kulturę i literaturę wykorzystując wachlarz metod. Organizowane są tematyczne Noce w Bibliotece, zajęcia literackie, plastyczne i muzyczne, stosuje się też głośne czytanie, japońską sztukę teatru papierowego, zwaną kamishibai, a nawet gry i zabawy orientacyjne. Dostrzeżono konieczność dostosowywania oferty bibliotecznej do wysokich wymagań nastolatków, którzy lubią podkreślać swoją odrębność i indywidualność na tle młodszych dzieci. Dla nich powstały Mediateki, akcentujące rolę technologii w życiu młodego człowieka i oferujące atrakcyjne dla tej grupy wiekowej usługi oraz kolekcje (literatura, komiksy, filmy, muzyka, gry komputerowe, audiobooki i e-booki), będące przykładem nierzadko futurystycznej i nowoczesnej aranżacji wnętrza. Tego typu placówki funkcjonują np. w Gdańsku (Manhattan), Olsztynie (Planeta 11), Warszawie (Mediateka Start–Meta), Wrocławiu (Mediateka) i Zielonej Górze (Góra Mediów).

Praca bibliotekarza, wykonywana bardzo często w poczuciu misji, przy wciąż zbyt niskim poziomie gratyfikacji, ewoluowała na przestrzeni lat. Do typowych obowiązków, z którymi większość społeczeństwa nadal identyfikuje istotę tej profesji, czyli gromadzenia książek i obsługi czytelników, doszły w ostatnich latach nowe, przekształcające bibliotekarza w wielozadaniowego pracownika instytucji kultury, zdolnego do obsługi wielu urządzeń elektronicznych, monitorującego potrzeby lokalnej społeczności, animującego życie kulturalne. Zawód ten wymaga pasji i zaangażowania, a także nieustannej motywacji w celu dostarczania czytelnikom coraz lepszych i skrojonych na miarę ich potrzeb usług. *Słownik pracowników książki polskiej* uwiecznia na swoich kartach sylwetki osób, które zasłużyły się w wielkim stopniu dla polskiego bibliotekarstwa, działając w kraju i za granicą. Wśród nich był Franciszek Bohomolec (1720–1784) (*SPKP*, 1972, s. 78), poeta i komediopisarz, kierownik Biblioteki Collegium Nobilium w Warszawie, Ludwik Brożek (1907–1976) (*SPKP*, 2010, s. 28–30), kustosz Oddziału Zabytkowego Biblioteki Śląskiej w Cieszynie i członek Śląskiego Towarzystwa Miłośników Książki i Grafiki, Maria Danilewicz Zielińska (1907–2003) (*Tamże*, s. 55–57), historyk literatury i bibliotekarka w Bibliotece Narodowej oraz Bibliotece Polskiej w Londynie, Stanisław Grzeszczuk (1934–1999) (*Tamże*, s. 101–102), histo-

Rola pracowników książki w procesie...

ryk literatury polskiej i księgoznawca, współpracujący z Wyższą Szkołą Pedagogiczną i Uniwersytetem Śląskim (Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki) w Katowicach, Joachim Lelewel (1786–1861) (*SPKP*, 1972, s. 504–505), historyk i działacz polityczny, autor ważnego dla bibliologów dzieła *Bibliograficznych ksiąg dwoje...* (Wilno 1823–1826), w którym ukazał m. in. historię drukarstwa i bibliotek w Polsce, podstawy nauki o rękopisach i inkunabulistyce, a także teorię nauki o książce.

Słownik pracowników książki polskiej stanowi niezwykle cenne źródło do badań nad historią książki i kultury. Przedstawione na jego kartach życiorysy ludzi zaangażowanych w produkcję i rozpowszechnianie książki są indywidualnymi częstkami historii kultury naszego państwa. Nic więc dziwnego, iż wykorzystanie zawartych w nim informacji wychodzi daleko poza nauki bibliologiczne, stając się podstawą do badań historycznych. W miarę postępu prac nad tym wydawnictwem obserwowane są zmiany zachodzące na rynku książki. Każdy następny suplement dostarcza ciekawych porównań i konkluzji, będących pośrednio znakiem transformacji mediów i form przekazu. Niezmiennym pozostaje fakt, iż to człowiek był, jest i będzie twórcą książki, jak również potrzebne są rzesze ludzi, których misją jest upowszechnianie piękna literatury oraz wprowadzanie młodych pokoleń w inspirujący świat książki.

Bibliografia

- Bibliologiczna Biblioteka Cyfrowa. (b. d.). Pobrane 20 listopada 2014, z: <http://bbc.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=392&from=publication&/>
- Pawłowiczowa, Maria. (2006). Drukarnia Chowańców w Stanisławowie na tle rozwoju typografii w Stanisławowie. Pobrane 24 listopada 2014, z: <http://stanislawow.net/publikacje/cracovia/chowancy.htm/>
- Poletek, Małgorzata. (b. d.). Monografia biblioteki szkolnej. Pobrane 24 listopada 2014, z: <http://www.pinczow.com/lo/monografia.htm/>
- Rutowska, Maria. (1981). Lista strat osobowych bibliotekarstwa polskiego w czasie II wojny światowej. *Przegląd Biblioteczny*, 2, [177]–192.
- Sroka, Marek. (2003). The destruction of Jewish libraries and archives in Cracow during World War II. *Libraries & Culture*, 38, 2, 147–165.
- Swat, Tadeusz. (1991). W ariańskim Węgrowie za Kiszaków. Pobrane 24 listopada 2014, z: <http://bracia.racjonalista.pl/historia/dawniej/wegrowie.html/>
- Świerkowski, Konstanty. (1957). *Słownik biograficzny pracowników książki polskiej*. Wrocław: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu.
- Tadeusiewicz, Hanna. (1993). Komunikat o Suplemencie II „Słownika pracowników książki polskiej”. W: M. Adamczyk, A. Notkowski (red.), *Rozwój prowincji naszej* (s. [347]–349). Kielce–Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Tadeusiewicz, Hanna. (1995/1996 (dr. 1997)). „Ludzie książki” Gdańska w „Słowniku pracowników książki polskiej”. *Libri Gedanenses*, 13/14, 211–217.

- Tadeusiewicz, Hanna. (2000). Łódź i region łódzki w „Suplemencie” do „Słownika pracowników książki polskiej” (Warszawa–Łódź 1986). *Listy Bibliofilskie*, 121–125.
- Tadeusiewicz, Hanna. (2001). Rola lekarzy w dziejach książki w Krakowie i we Lwowie od XV do XX wieku. W: J. Jarowiecki (red.), *Kraków – Lwów, książki, czasopiśma, biblioteki XIX i XX wieku*. T. 5 (s. 35–41). Kraków: Wydaw. Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Tadeusiewicz, Hanna. (1994). „Słownik pracowników książki polskiej” 20 lat w służbie nauki. *Biuletyn Głównej Biblioteki Lekarskiej*, 349, 47–56.
- Tadeusiewicz, Hanna. (1999). Udział lekarzy w rozwoju książki i bibliotek w Polsce. *Zeszyt Naukowy Kaliskiego Towarzystwa Lekarskiego*, 90–106.
- Tadeusiewicz, Hanna. (red.) (2000). *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement 2*. Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.
- Tadeusiewicz, Hanna. (red.) (2010). *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement 3*. Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich.
- Tadeusiewicz, Hanna & Rzakowolska, Magdalena & Walczak-Niewiadomska, Agata. (2011). Pracownia „Słownika pracowników książki polskiej” jako centrum badań biografistyki księgoznawczej w Polsce. W: D. Kuźmina, E. Chuchro (red.), *Bibliologia i informatologia* (s. 167–172). Warszawa: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne. Oddział Warszawski.
- Tadeusiewicz, Hanna & Treichel, Irena. (1993). Straty osobowe księgarstwa polskiego w latach 1939–1945. Łódź: Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Treichel, Irena. (1965b). Komunikat. *Bibliotekarz*, 3, 96.
- Treichel, Irena. (1965d). Słownik biograficzny pęcznieje. *Przekrój*, 1047, 9.
- Treichel, Irena. (1985). Słownik pracowników książki polskiej. Przebieg prac nad realizacją publikacji, ich organizacja i metody. *Przegląd Biblioteczny*, 3/4, 439–457.
- Treichel, Irena. (1965a). „Słownik biograficzny pracowników książki polskiej”. *Sprawozdanie Redakcji za r. 1964*. Łódź: Biblioteka Uniwersytecka w Łodzi.
- Treichel, Irena. (1965c). Słownik biograficzny prosi [o materiały]. *Przekrój*, 1031, 9.
- Treichel, Irena. (1985). Słownik pracowników książki polskiej. Przebieg prac nad realizacją publikacji, ich organizacja i metody. *Przegląd Biblioteczny*, 53, 3–4, 440–445.
- Treichel, Irena. (1973). Warsztat „Słownika pracowników książki polskiej” w Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi. *Listy Bibliofilskie*, 9–13.
- Treichel, Irena. (red.) (1972). *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydaw. Naukowe.
- Treichel, Irena. (red.) (1986). *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydaw. Naukowe.
- Treichel, Irena & Tadeusiewicz, Hanna. (1974). Łódź i region łódzki w „Słowniku pracowników książki polskiej” (Warszawa – Łódź 1972). *Listy Bibliofilskie*, 7–16

Rola pracowników książki w procesie...

Role of book labourers in the process of cultural transfer at the turn of the 20/21st century – on the example of biographies published in the *Dictionary of Polish book labourers*

ABSTRACT: The book is a tool of cultural transfer, helping children and adults in different life situations (learning, leisure). Behind it there are people, publishers, printers, librarians who shape the culture at various levels (local, regional, national, international). Book institutions play a significant role in the intergenerational and intercultural transfer. The article presents the initiatives of the Workshop of *Dictionary of Polish book labourers* for the biographical registration of people associated with the process of creating, distributing and collecting prints in Poland.

KEYWORDS: biographical dictionaries, library and information science, history of book, libraries